

Luka Vidmar *Obleganje Malte še ni končano*

TEMNA STRAN MESECA: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990

Nova revija, Ljubljana 1998

Zdi se, da nas Slovence oziranja v preteklost in premisleki o temnih straneh naše zgodovine od nekdaj navdajajo z nezaupanjem in nelagodjem. Namesto tega smo bili vedno pripravljene in sposobni ustvariti romantične zgodovinske mite o Karantaniji, celjskih grofov ali pa kmečkih uporih, ki smo jih dvigali visoko nad glavo kot bandera in z njimi trudoma iskali svoje mesto v viharju zgodovine. Pri tem smo pozabili, koliko zaničevanja so morali od svojega naroda pretrpeti resnični velikani Trubar, Prešeren in Cankar. Kljub temu smo znali po njihovi smrti splesti narodni identiteti potrebni mit, oblikovati dragoceno ikono, vzroke za njihovo nesrečo pa poiskati v nedoločljivih tujih silah, ki smo jih poimenovali Cerkev, reakcionarna oblast stare monarhije ali Nemci. Vedno nam je bilo težko prevzeti odgovornost za svojo lastno preteklost, mnogo lažje se je bilo samopomilovalno skriti za mogočni tok zgodovine. Tudi danes, ko bi lahko napočil trenutek za umirjeno refleksijo in kritiko desetletij, ki ležijo za nami, se nam zdi vabljivejše mrmranje na pamet naučenih floskul o nesmiselnosti preštevanja kosti in oživljanja preteklosti. Mar se je mogoče pretvarjati, da preteklost ni del nas? Mar je mogoče preteklost ločiti od prihodnosti? Odpor, ki ga moderni človek čuti ob razkrivanju ali premisleku preteklosti, je strah pred samim seboj. Misliti namreč ne pomeni le biti, pomeni tudi preverjati samega sebe. Varneje je sprejeti takšno razlago preteklosti, kot jo vsiljuje trenutna despotska ideologija. Zdi pa se, da naš narod obupno potrebuje takšen vzvišen sistem vrednot in idej, po katerem se ravna. Barva seveda pri tem ni bila pomembna, ime ideologije se je v času večkrat zamenjalo,

pred drugo svetovno vojno se je imenovala klerikalizem, po njej komunizem. Vedno pa je zatirala svobodno misel in živahno interpretacijo zgodovine, vedno je mislila namesto nas. Pozabili smo že, da smo ji to dovolili sami in ji to dovoljemo še danes.

Drago Jančar se je kot pobudnik razstave in knjige *Temna stran meseca* uprl ne le pomanjkljivostim slovenskega zgodovinopisja, ki se s takšnim prevladujočim pojmovanjem preteklosti še ni znalo spopasti, marveč tudi protestiral zoper mračna bremena preteklih petih desetletij, s katerimi se nismo soočili in jih zato tudi odvreči ne moremo. Jančar, ki si je namesto udobnega opazovanja življenja izza obzidja slonokoščenih stolpov za vodilo raje izbral schleglovsko zavest o nujnosti kritike, je k alternativnemu zgodovinskemu projektu povabil niz somišljenikov, slovenskih pisateljev, intelektualcev in publicistov. Vsem sedemindvajsetim piscem knjige *Temna stran meseca* je skupno prepričanje, da je treba osvetliti zamolčano stran slovenske zgodovine, ki nam je v tem trenutku še vedno blizu in nas boleče zadeva. Drago Jančar priznava, da s sodelavci ni ustvaril popolnega pregleda celotnega obdobja, je pa s to delno osvetlitvijo manj znane strani petinštiridesetletnega obdobja tlakoval pot za naslednje temeljitejše in specializirane obdelave totalitarizma v Sloveniji. Prispevki se razvrščajo v sedem sklopov, ki obravnavajo temelje in metode totalitarizma, problematiko pobojev, kratenja človekovih pravic in razlastitev, zapore, usodo oporečnikov, Cerkve, emigracije in zamejstva ter nasprotje med vladajočo ideologijo in umetnostjo. Med seboj se razlikujejo po obsegu, vsebini, načinu obravnave snovi in tudi po kvaliteti, to pa ne prispeva k enovitosti knjige, ji pa zato podeljuje poseben čar spontanosti. Med posameznimi poglavji bodo trajno vrednost ohranila tista, katerih avtorji so se bili sposobni brez gneva obrniti v preteklost in z vidika aktualne perspektive naše države in naroda presoditi polpreteklo obdobje in njegove ljudi. Drago Jančar je ob koncu svojega eseja poudaril, da je treba komunizem in njegov totalitarizem obravnavati kot zgodovino, s strašno izkušnjo 20. stoletja pa je treba »začeti spet živeti z duhom dvatisočletnega evangelijskega izročila in s prakso moderne, liberalne in tolerantne skupnosti«. Temu vodilu sta zvesti poglavji zgodovinarjev

Vaska Simonitija in Tamare Griesser-Pečar o totalitarizmu in procesih proti duhovništvu. Disidenti Jože Pučnik, Andrej Aplenc in Viktor Blažič so oblikovali svoje zapise o povojnih pobojih, Golem otoku in svinčenih letih, zaznamovane z njihovo lastno izkušnjo, z modrostjo zrelih let in brez vsake maščevalnosti. Še posebno pa je aktualna študija Lovra Šturma, ki se je z znanstveno natančnostjo lotil problema kratenja človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter preučil razmerje med pravom v obdobju totalitarizma in pravom pravkar oblikovane demokratične države. Zato pa so razočarali nekateri drugi prispevki, kjer se globlji razmislek in argumentiranje tez umikata pavšalnim ocenam in posploševanju. Zahtevna tema spisa Andreja Vovka, ki govori o povojnem šolstvu, bi potrebovala podrobnejšo in bolj sistematično obdelavo. Tako je za bralca mnogo bolj zgovorna in prepričljiva pripoved Justina Stanovnika o eni sami tragični usodi, o življenjski poti učitelja Vinka Guna. Ive A. Stanič je oblikoval zapis o povojnih političnih zapornikih na Slovenskem, vendar prav tako ni prerasel okvira površnih oznak, ki mu jih je narekovalo ogorčenje. Razkošje sinteze, celostnega pogleda na svet, ki ne potrebuje preciznega dokazovanja, je pač privilegij in *licentia poetica* piscev, kot sta Jančar in Blažič, ne pa Ive A. Stanič. Za razumevanje položaja umetnosti v povojnem obdobju so ključni odlični spisi Aleksandra Zorna, Aleša Bergerja, Andreja Inkreta in Milčka Komelja, ki razkrivajo usode slovenskih umetnikov. Pretresljiva sta zlasti Bergerjev pogled na Vitomila Zupana in Inkretova pripoved o Kocbeku.

Razstava in knjiga *Temna stran meseca* sta v slovenski javnosti po pričakovanju našli tako silovite zagovornike kot ostre nasprotnike. Ne glede na različna mnenja o vrednosti in koristnosti Jančarjev projekt pomeni prvi večji in celotnejši poskus obravnave temne strani novejšje slovenske zgodovine. Ostra polemika, ki se je razvila ob odprtju razstave in izidu knjige novembra 1998, je privedla do zanimivega položaja. Nekateri ugledni zgodovinarji, strokovnjaki za novejšjo zgodovino, so dokaj trdo ocenili delo, ki bi ga morali opraviti oni sami, in tako nehote potrdili Jančarjeve očitke o sprenevedanju in odrevenelosti (slovenskega) zgodovinopisja. Spomnimo se, da o taboriščih smrti v Stalinovi Sovjetski zvezi niso začeli pisati ruski zgodovinarji, marveč je o njih

spregovoril Aleksander Solženicin. Tudi množičnih povojnih pobojev domobrancev niso začeli raziskovati zgodovinarji, zaroto molka si je na jesen življenja drznil pretrgati samo Edvard Kocbek. Izziv v obliki nerazčiščene preteklosti torej ostaja in z njim se je treba spoprijeti. Avtorji knjige *Temna stran meseca* nam sporočajo, da smo kot neposredni dediči obdobja po drugi svetovni vojni dolžni spoznati in presoditi tako njegove dobre kot slabe strani. Kljub temu pa so Jančarjevemu krogu nekateri humanisti očitali intelektualno paranojo in namero popravljanja zgodovine. Takšne bojazni in razmišljanje nekoliko spominjajo na samozavest francoskega zgodovinarja iz 17. stoletja Vertota, ki je končeval popis obleganja Malte. Ko so ga opozorili na nove dokumente o tem dogodku, je odvrnil, da je prepozno, ker je njegovo obleganje že končano.